

PRIOLOG REVALORIZACIJI ARHITEKTONSKE OSTAVŠTINE IVANA MEŠTROVIĆA U SVJETLU MUZEOLOŠKO-BAŠTINSKOG PROMIŠLJANJA

DAVOR STIPAN □ Split

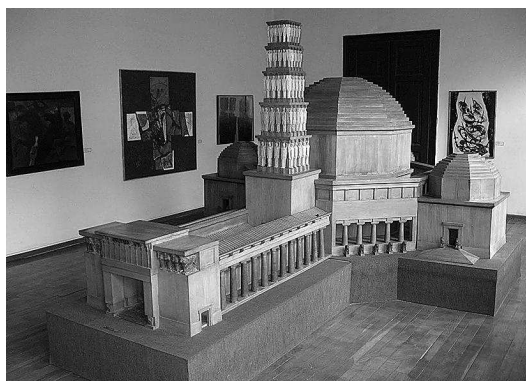
Arhitektonski opus Ivana Meštrovića u kontekstu vremena i prilika u kojima je umjetnik stvarao zasigurno je izniman doprinos hrvatskom graditeljstvu prve polovice 20. st. Njegova valorizacija višestruko je važna, osobito s muzeološkoga, stilskoga i programatskoga gledišta.

U slojevitom eklekticismu svih Meštrovićevih ostvarenih i neostvarenih arhitektonskih te urbanističkih projekata stilska raščlamba i diferencijacija svakoga pojedinog objekta i nacrtu postavlja se kao nužna polazišna točka koju naknadno slijedi povijesnoumjetničko vrednovanje i muzeološke preferencije. Neosporno višejezičan vokabular Meštrovićevih arhitektonskih zamisli za sve je vrijeme njegova stvaralaštva pod kontinuiranim utjecajem različitih arhitektonskih rječnika u širokome vremenskom rasponu od starovjekovnih civilizacija do modernih tekovina. U umjetnikovu opusu mogu se posve jasno iščitati prostorne, tlocrtne, dispozicijske i pejzažne zadanosti klasičnoga arhitektonskog promišljanja.

Meštrović nije na svoju arhitekturu gledao isključivo kao na građevinu/skulpturu, kako navode mnogi autori. Bez obzira na to što je njegov inicijalni arhitektonski poriv potaknut snagom i vizijom skulptora, umjetnik iskazuje isprofiliran osjećaj za oblikovanje prostora te u svojim interijerima ostvaruje fantastičan diskurs svjetlosti i oprostovanih jedinica. U njegovoj arhitekturi skulptura je podređena dinamici građevine i svedena na određenu tektonsku ulogu. Kao autor desetak izvedenih građevina čiji arhitektonski ansambli otkrivaju svu veličinu njegova potencijala, navodi nas na sustavno čitanje svoje arhitekture koja opstoji u zamršenom kolopletu simbolike i diferencijalnih arhitektonsko-kulturoloških rječnika.

Bečka sredina

Nakon arhitektonskog kaosa i amalgama najrazličitijih neostilova i historicizama, u kulturnim središtima diljem Europe, potkraj 19. st. pojavljuje se secesija. Osim studija kiparstva na Umjetničkoj akademiji u Beču, Meštrović je završio i dvije godine studija arhitekture u klasi profesora Friedricha Ohmanna. Stoga je u *nukleusu* novog pokreta mogao temeljitije upoznati arhitektonsku strujanja što su ih obilježili vodeći umjetnici bečke secesije poput O. Wagnera, A. Loosa, J. Hoffmanna i

sl.1. Vidovdanski hram, maketa
Narodni muzej Kruševac (Republika Srbija)
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića;
presnimio: Davor Stipan

J. M. Olbricha. Unutar njihova arhitektonskog izričaja postojale su dvije struje, od kojih se jedna (Hoffmann i Olbrich) zalagala za arhitekturu u skladu sa secesijskim predodžbama dekorativnosti, polikromije, vijugavih linija i biomorfnih oblika, dok je druga bila idejno divergentna (Wagner i Loos) i težila je pročišćenijim geometrijskim formama anticipirajući arhitektonski vokabular moderne. Iz takve bipolarne sredine izlazi Meštrović koji se, usvojivši tehnička znanja, djelomično priklanja drugom spomenutom smjeru. Osim fantazmagorične vizije Vidovdanskog hrama, čiji je antikizirajući arhitektonski skelet presvučen skulptorskom glazurom, elemenata Račićeva i Njegoševa mauzoleja, radikalnoga (gotovo cistercitskog) purizma u Biskupiji te nekolicine adaptacija, Meštrovićeva arhitektura progovara jezikom klasicizma monumentalnog obilježja. Zbog svoje potrebe vrednovanja antičke arhitekture i njezina konstruktivizma, Meštrović nije bio nazadan, a ni osamljen.¹ Ambijenti historicizma i nasljeđe secesije učvrstili su u njemu opredijeljenost za vrednovanje antike.

Izvorišta i interpretacije

Analizom Meštrovićeva arhitektonskoga govora uočava se stilski pluralizam unutar kojega se ističe nekoliko dominantnih izvorišta. Osim u klasicizmu, umjetnik nadahnuće nalazi u srednjovjekovnome sakralnom graditeljstvu Dalmacije, potom u egipatskome monumentalnom spiritualizmu te, napose, pod utjecajem njegova cjeloživotnog suputnika i školovanog arhitekta Harolda Biličića. Naime, u svim kompleksnim arhitek-

¹ Unutar europske moderne i u arhitektonskim pothvatima američkih suvremenika sličan arhitektonski izričaj nije rijetkost. Svojedobno su i Kovačić i Ibler znali cijeniti izvornu snagu kupole i klasičnog stupovlja. A. Loos jednom je neboderu čak dao oblik stupa. (nerealizirani toranj Chicago Tribune-a iz 1922.)

sl.2. Mauzolej obitelji Račić - Gospa od Andela, Cavtat
Snimio: Davor Stipan

tonskim zadacima Meštrović se oslanjao na suradnju najbližih profesionalnih arhitekata (H. Bilinića, L. Horvata, V. Kovačića, D. Iblera i dr.). Iznimno je nezahvalno prosuđivati koliki je Meštrovićev utjecaj na završne verzije izvedenih projekata, a koliki utjecaj njegovih suradnika. Većina sačuvanih nacrti nije signirana, no sa sigurnošću možemo tvrditi kako je inicijalna ideja Meštrovićeva, a naknadno su je tehnički razrađivali njegovi pomoćnici. Stilsko uporište u antici očituje se putem izrazite sceničnosti akcentirane stubastim podnožjem koje izdiže građevinu i odvaja je od okoliša; nadalje, vidljiva je u ovisnosti o simetriji i redu, koju Meštrović prezentira (osim u iznimnim djelima) posredovanjem antičke aksijalnosti i simetričnog nizanja prostornih jedinica po uzdužnoj osi, kao i upotrebom arhitektonskih formi poput oktogonalnog tlocrta, bazilikalnog presjeka, kružne cele s ophodnim trijemom (nalik na antičke tolose), portika, atrija te peristilnog dvorišta. Jednako tako, upotrebom pojedinačnih elemenata kao što su stup, kupola, profilirani zabat, kasetirani svod, karijatide, akroterij, naizmjenični ritam polukružnih i kvadratnih niša, tzv. venecijanski prozorski otvori te pergole Meštrović nedvojbeno otkriva stilsko uporište u klasicizmu. Srednjovjekovno dalmatinsko sakralno graditeljstvo također na sugestivan način izranja iz zaborava u nekolicini Meštrovićevih graditeljskih pothvata, dok se utjecaji arhitekture starovjekovnih egipatskih hramova, koja je nerijetko dehumanizirana i neprimjerena čovjeku, također mogu zamijetiti u određenim oblicima Meštrovićevih zdanja.

Meštrović je osobitu važnost pridavao materijalu. Njegova opčinjenost kamenom i plemenitom plohom klesanca, kao i tektoničnost i čistoća stereometrijskih volumena i linija rezultat je klasičnoga graditeljskog razmišljanja. Prihvaćajući gola pročelja, ali u antičkom kontekstu glatke stijene kojoj je savršena obrada površine jedini ukras, umjetnik je determinirao svoj put prepun oblikovne varijabilnosti.

Meštrovićeva arhitektura

Stečnim elementarnim znanjem i pod utjecajem različitih arhitektonskih retorika umjetnik se upušta u projektiranje novogradnji i adaptiranje postojećih konstrukcija što se manifestira nizom spomenika od kojih jedni čine prostore memorijalnoga i sakralnog tipa, a drugi su prostori boravka i stvaranja ili objekti javne namjene. U ovom su radu obrađeni najrelevantniji dovršeni i nedovršeni projekti, osim nekolicine njih poput neostvarenog hotela na Lazaretima u Dubrovniku, hospicija, osnovne škole i mosta preko Čikole u Otavicama te intervencija u urbane strukture gradskih naselja, poput *Spomenika Grguru Ninskom* i *Kraljeva kamena* u Splitu, *Spomenika maršalu Pilsudskom* u Varšavi i *Zemunskog mosta*.

Memorijalni prostori

Meštrović je svoje memorijalne prostore uglavnom oblikovao kao centralne prostore izražene kubusom ili oktogonom mauzoleja s upisanim grčkim križem te

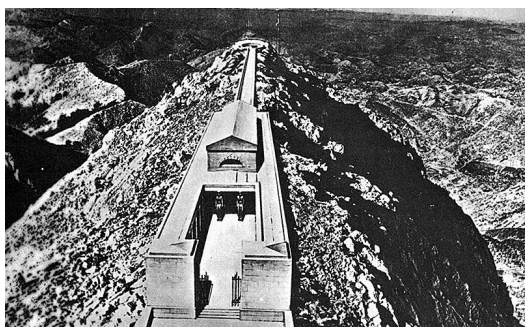
jednostavne unutrašnjosti.² Upravo secesija, iz čijeg je kruga i potjecao, naglašavala je prednost kružnih formi. Bez obzira na to što neki autori navode kako je Meštroviću za centralne kupolaste građevine kao uzor poslužila Wagnerova crkva sv. Leopolda u Beču,³ smatramo da mu je veći poticaj za memorijalnu gradnju ponudio Split i njegova katedrala te boravak u Rimu u godinama prije Prvoga svjetskog rata, gdje je neposredno mogao upoznati nasljeđe antike i ranosrednjovjekovnog graditeljstva.

Meštrovićevi memorijalni prostori:

- građevna zamisao *Vidovdanskog hrama* (1908. - 1912.)
- *Mauzolej obitelji Račić - Gospa od Anđela*, Cavtat (s H. Bilinićem), 1920. - 1923.
- *Mauzolej obitelji Meštrović - crkva Presvetog Otkupitelja*, Otavice (s H. Bilinićem i L. Horvatom), 1926. - 1931.
- *Mauzolej P. P. Njegoša*, Lovćen (s H. Bilinićem i L. Horvatom), prvi nacrt 1924., građen 1969. - 1974.
- *Spomenik Neznamom junaku* na Avali (s H. Bilinićem), 1934. - 1938.

Opčinjen Kosovskom bitkom, Meštrović početkom 20. st. počinje razmišljati o projektiranju velebnog hrama posvećenoga tom povijesnom okršaju srpskog naroda i rastućega Osmanlijskog Carstva. Ideja koja je rođena u mladiću tek nešto starijemu od dvadeset godina, bila je prvi veći stvaralački iskorak u promišljanju arhitekture. Nakon Svjetske izložbe umjetnosti u Rimu 1911. godine, na kojoj su izloženi skulptorski fragmenti koji su trebali zaodjenuti buduću građevinu, Meštrović izrađuje maketu hrama koju izlaže u ateljeru u Via Flamini u Rimu, da bi je godinu dana nakon toga prezentirao javnosti na izložbi u Londonu.⁴ Hram, koji je trebao biti dug 250 i visok 100 metara, bio je sinergija antičkog oktogona, srednjovjekovnog zvonika i staroegipatskog hrama. *Vidovdanski hram* u svojoj cjelini sadržava transcendentálnu memoriju na povijesni događaj, izraženu monumentalnošću, aksijalnošću i simetrijom. Bez obzira na to što je projekt ostao neostvaren, on daje vrijedan uvid u ranu fazu arhitektonskih shvaćanja još mladog umjetnika.

Tijekom 1920-ih godina Meštrović sa svojim suradnicima projektira gradnju triju mauzoleja, od kojih je cavtatski završen 1923., obiteljski mauzolej u Otavicama početkom 1930-ih, dok je Njegošev mauzolej realiziran posthumno, sredinom druge polovice 20. st. *Mauzolej obitelji Račić* u Cavtatu jedno je od najvećih Meštrovićevih arhitektonskih dostignuća. U gradnji objekta sudjelovao je niz kipara i klesara koji su zajedničkim radom oplemenili taj prostor arhitektonskom dekorativnom plastikom simboličke i alegorijske prirode. Nakon niza studija, skica i modifikacija već elaboriranih projekata, konačno je rješenje fascinantant spoj arhitekture i ambijenta.⁵ Kristalno čista središnja građevina s upisanim grčkim križem nadsvođena je stepeničastom kupolom

sl.3. Mauzolej Petra II. Petrovića Njegoša, Lovćen
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića; presnimio: Davor Stipan

(dvostruke ljske) koju nadvisuje plitka lanterna. S četiri strane upisani križ izlazi iz mase zida tvoreći stereometrijske forme koje ulaze u okolni prostor i na simboličan način predstavljaju čuvare preminulih u unutrašnjem prostoru. Glatko vanjsko zidno oplošje (kao jedno od najvažnijih obilježja Meštrovićeve arhitekture), odijeljeno je masivnim vijencem od kupolnog prostora. Bez obzira na semiotičku snagu građevine, koja je još naglašenija decentnim skulptorskim ukrasom, mauzolej u Cavtatu klasični je diktat simetrije, centralnosti i suživota s pejzažem. Taj *Gesamtkunstwerk* postigao je i međunarodni uspjeh, pa je Meštroviću 1925. godine pripao *Grand Prix* na Međunarodnoj izložbi u Parizu.⁶

Obiteljski mauzolej u Otavicama, malom mjestu Dalmatinske zagore u kojemu je Meštrović proveo djetinjstvo te započeo umjetnički put, također je rezultat niza idejnih rješenja i varijacija. U osnovnoj ideji slična cavtatskom spomeniku, ta je građevina centralno artikulirana, natkrivena kupolom te četirima istacima ulazi u okoliš. Za razliku od oktogona koji je u Cavtatu vidljiv i u interijeru i u eksterijeru, u Otavicama je on upisan u kubus nešto oskudnije vanjštine. Unutrašnjost mauzoleja je ritmizirana izmjenom pravokutnih i polukružnih niša za koje je Meštrović uzor našao u obližnjemu splitskom carskom mauzoleju. Impostiran u krški krajolik i na vjetrometini drniškog uzvišenja, spomenik koji čuva posmrtnu ostatku Meštrovića i njegove obitelji, djeluje stameno i zatvoreno u sebe. To zdanje, kao i cavtatsko, ujedinjuje mauzolej kao sepulkralnu građevinu i sakralni prostor.

Njegošev mauzolej na Lovćenu, u Crnoj Gori, ima posve drukčiji stilski izričaj. Mauzolej je izgrađen nakon Meštrovićeve smrti prema njegovim nacrtima koji su nastali 1920-ih godina. Građevina je u svim svojim formalnim značajkama inačica egipatskog hrama.⁷ Kao i u *Vidovdanskom kompleksu*, i ovdje je riječ o dugačkome dramatičnom pristupu glavnom ulazu koji je flankiran dvama pilonima nakon kojih se zalazi u pravokutno otvoreno dvorište. Poput hipostilne dvorane kao najsvetijeg mjesta nakon dugoga aksijalnog pravca kretanja u egipatskom hramu, tako i u Lovćenu konačno dolazimo do pravokutne prostorije dvoranskog tipa. Bez obzira na čvrstoću i fortifikacijsku prirodu vanjštine, *Njegošev* je mauzolej zapravo objekt omanjih dimenzija koji Meštrović tlocrtno i pozicijski adaptira topografiji zatečenog terena.

2 Nakon antike, kada su mauzoleji građeni kao samostalne prostorne jedinice, kroz cijeli srednji vijek i dio novog vijeka oni se grade kao aneksi crkvenim i samostanskim prostorima, osim malobrojnih samostojećih grobnih kapelica. Tek se od 18. st. počelo nanovo razmišljati o mauzolejima kao o samostalnoj arhitekturi.

3 a) Deanović, Ana. *Meštrovićevi prostori*. Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 423., Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII., Zagreb, 1986., str. 9-36.

b) Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag, 1900-1910*. Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2002.

4 *Vidovdanski hram* ostao je nerealizirani projekt, a maketa hrama za vrijeme Prvoga svjetskog rata dugo je lutala sve dok nije pronađena u New Yorku potkraj 1960-ih godina. Tada je otpremljena u Beograd, a nešto kasnije i u Kruševac, gdje se i danas nalazi (Narodni muzej Kruševac).

5 Mauzolej je izgrađen na uzvisini iznad Cavtata, na području gradskog groblja.

6 Roje Depolo, Lida. *Gospa od Anđela - Mauzolej obitelji Račiću Cavtatu*, Ivan Meštrović: *Gospa od Anđela - Mauzolej obitelji Račić*, katalog izložbe, ur. Ivan Kožarić, Gljptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2008., str. 12-30.

7 Primjerice, Horusov hram, Edfu, 237-57. pr. Krista.

sl.4. Mauzolej obitelji Meštrović - Crkva Presvetog Otkupitelja, Otavice
Snimio: Zoran Alajbeg

sl.5. Mauzolej obitelji Meštrović - Crkva Presvetog Otkupitelja, interijer, Otavice
Snimio: Davor Stipan

sl.6. Spomenik Neznamom junaku na Avali
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića;
presnimio: Davor Stipan

8 Za gradnju je upotrijebljen crni jablanički granit.

9 Prvi projekt za *Crkvu Krista Kralja* u zagrebačkom naselju Trnje i projekt za *Crkvu sv. Ćirila i Metoda* u Rijeci na Sušaku.

10 *Crkva kralja Zvonimira* u Biskupiji i crkva Sv. Križa (*Crikvine-Kaštilac* u Splitu).

11 Upravo je kripta prostor u kojemu se danas održava bogoslužje i koji zapravo predstavlja temelje nikad dovršene bogomolje.

12 Primjerice, Horvat gradi gotovo identično pročelje na splitskoj crkvi Gospe od Zdravlja koja je sagrađena na mjestu stare porušene barokne crkve u predjelu Dobri.

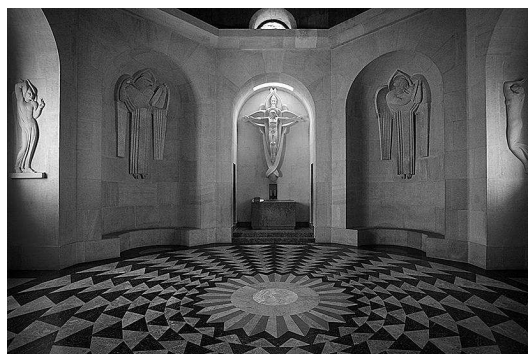
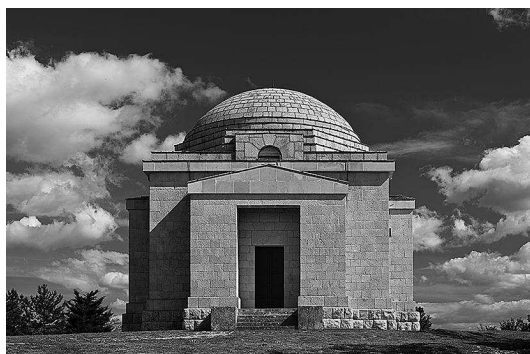
13 Sokol Gojnik, Zorana; Gojnik, Igor. *Crkva Krista Kralja u Zagrebu Ivana Meštrovića: arhitektonski projekti*, Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, XVIII/40 (2010.), str. 306-321.

14 Na identičan su način projektirana i neka antička svetišta, primjerice, svetište *Hercules Victor*, Tivoli, 2. st. pr. Krista.

15 Moravček, Goran. *Sušak još uvijek bez svoje župne crkve*, Bakarska zvona: mjesečnik za kršćansku kulturu, XLVIII/433 (2010.), str. 12-13.

16 Fototeka Atelijera Meštrović u Zagrebu.

17 Venecijanski ili *Palladijev prozor* bio je učestali motiv antičkih i renesansnih arhitekata.

□ *Sakralni kompleks Crikvine-Kaštilac*, Split (s H. Bilinićem), 1939. - 1941., 1952. - 1954.

Crkva Krista Kralja u zagrebačkom naselju Trnje danas stoji kao nedovršena i neartikulirana građevina koja ničim ne nalikuje na Meštrovićeve zamisli. Gradnja je započela uz veliku pompu i donacije građana, a završena je (zbog nedostatka financijskih sredstava) izgradnjom kripte.¹¹ Prvi nacrt za crkvu potječe iz 1922. godine i prema tlocrtnoj dispoziciji riječ je o suvremenoj interpretaciji srednjovjekovnih trobrodskih bazilika s *kampanilom*, a vanjština nalikuje stiliziranome grčkom pseudoperipteru. Držimo da Meštrović nije imao znatniju ulogu u projektiranju prvotnog nacrtu, već bi se ona mogla pripisati njegovu pomoćniku Lavoslavu Horvatu, čiji je rukopis evidentan u svim arhitektonskim datostima objekta.¹²

Godine 1928. započinju pripreme za izradu Generalnog regulacionog plana grada Zagreba koji se trebao izrađivati od 1931. do 1938. godine. Budući da je prvi projekt *Crkve Krista Kralja* izrađen 1922. godine, dakle mnogo prije donošenja navedenog plana, nije ga bilo moguće prilagoditi novoj urbanističkoj topografiji. To je razlog zbog kojega je izrađeno novo arhitektonsko rješenje crkve koje je trebalo biti prilagođeno smjernicama novoga plana. Drugi nacrt za zagrebačku crkvu (od kojega je realizirana samo kripta) potječe iz 1936. godine te je posve drugačijega arhitektonskog pristupa. Dvoransku longitudinalnu baziliku s glavnom kupolom i polukružnim prezbiterijem neki autori s pravom povezuju sa sličnom tlocrtnom kompozicijom Bolléove crkve Krista Kralja na Mirogoju.¹³ Zdanje je, kao na kazališnoj kulisi, postavljeno na visoko podnožje te pozicionirano u središte trga što ga s triju strana zatvaraju trijemovi.¹⁴

Projekt *Župne crkve sv. Ćirila i Metoda* na Sušaku rađen je prije Drugoga svjetskog rata te je također ostao nerealiziran. Franjevački upravitelji sušačke župe počeli su se 1935. godine baviti mišlju o gradnji nove crkve za koju je već bilo pripremljeno i zemljište,¹⁵ no gradnja se izjalovila zbog neposredne ratne prijetnje. Meštrović i za tu crkvu kao model uzima trobrodnu baziliku s *kampanilom*. Do danas se sačuvala fotografija gipsane makete crkve koja svjedoči o masivnoj gradnji zaglađenih vanjskih zidnih lica.¹⁶ Treba obratiti pozornost na ulazni prostor građevine koji je otvoren u obliku tzv. venecijanskog prozora.¹⁷

Posljednja građevina memorijalnog karaktera jest *Spomenik Neznamom junaku* na Avali. I taj objekt Meštrović sugestivno impostira u okolni pejzaž, pozicionira ga na uzvišeno mjesto te projektira dugački prilazni put. Bez obzira na to što nije riječ o vapnencu,⁸ umjetnik svoju arhitekturu također zaglađuje, u ovom primjeru poliranim kamenom caklinom lišenom suvišnih dekoracija. Pet monumentalnih stuba tvore postament antikizirajućem hramu amfiprostilnog tipa (ili, još više, hramu *in antis*) kojega je pravokutni blok crnog granita otvoren s obje kraće strane te zaključen dvoslojvnim krovijem sa stiliziranim ugaonim akroterijima.

Sakralni spomenici

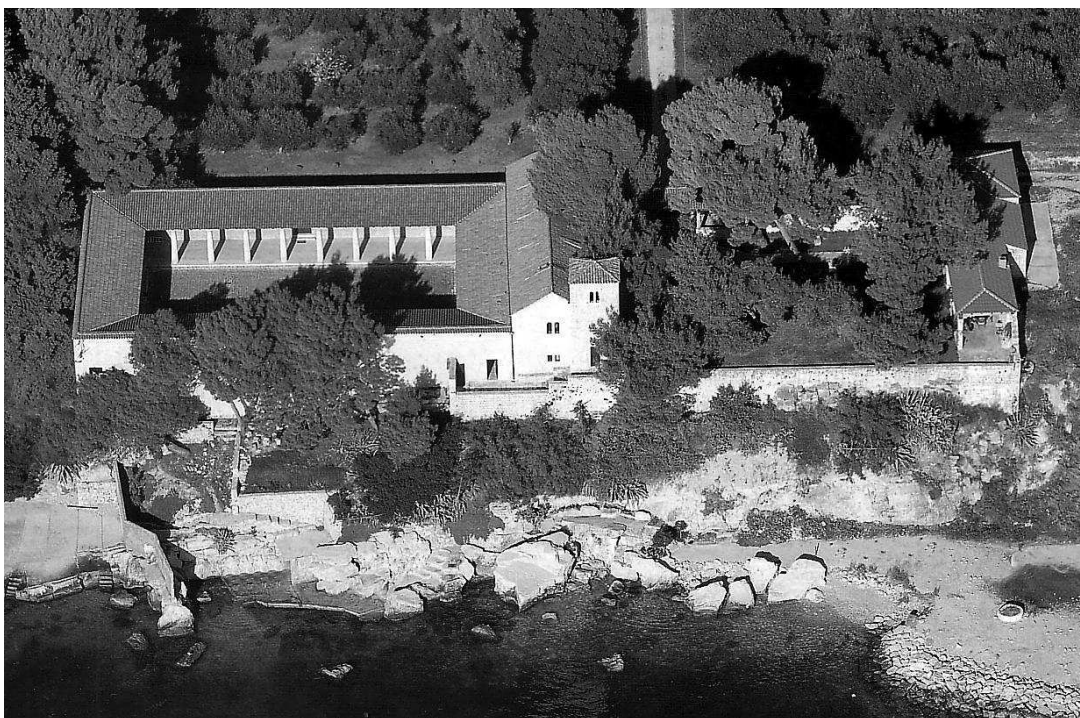
Osim mauzoleja, Meštrović je izrađivao nacрте i za sakralne građevine, od kojih su realizirane samo dvije. U sakralnoj gradnji umjetnik zapostavlja centralni tlocrt koji više-manje preferira u memorijalnoj arhitekturi te se okreće longitudinalnosti koja je u jednom rješenju trobrodna,⁹ a u drugom je riječ o jednobrodnom dvoranskim crkvama.¹⁰

Meštrovićeви sakralni spomenici:

□ projekt za *Crkvu Krista Kralja* u Trnju, Zagreb (s H. Bilinićem, L. Horvatom i J. Kljakovićem), prvi nacrt 1922., drugi nacrt 1936.

□ projekt *Župne crkve sv. Ćirila i Metoda* na Sušaku, Rijeka (s H. Bilinićem i L. Horvatom), 1938. - 1940.

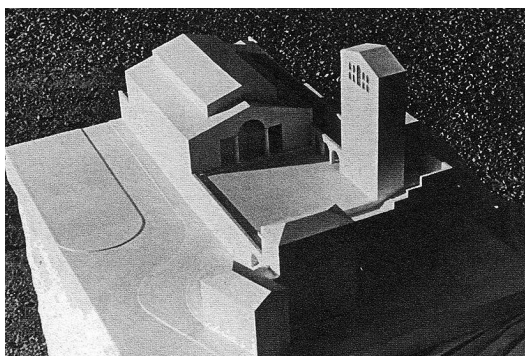
□ *Spomen-crkva kralja Zvonimira - Crkva Naše Gospe*, Biskupija pokraj Knina (s H. Bilinićem i J. Kljakovićem), 1937. - 1938.

Na isti način Meštrović otvara sjeverni zid crkve Sv. Križa u sklopu *Sakralnog kompleksa Crikvine-Kaštilac* u Splitu, ali u obliku prozorskog otvora.

Spomen-crkva kralja Zvonimira u Biskupiji pokraj Knina građena je potkraj 1930-ih godina po uzoru na obližnje ranosrednjovjekovne hrvatske crkvice. Kako iščitavamo iz prvotnih skica, Meštrović je nekoliko puta varirao oblikovne koncepte kojih je rezultat mirna, staložena građevina determinirana arhitektonskim purizmom. Dominirajuće blok-pročelje u gornjem je dijelu rastvoreno trima polukružnim otvorima, što aludira na zvonik na preslicu kao čest motiv dalmatinskoga sakralnog graditeljstva. Širina jednobrodnoga dvoranskoga tijela crkve ima jednake dimenzije kao i širina pročelja. Interijer je određen čistoćom zidnih masa, dok lateralno osvjetljenje daje prostoru dovoljno prirodne svjetlosti. Prezbiterij je od ostatka crkvenog broda odvojen stiliziranom oltarnom pregradom, koja također interpretira ranosrednjovjekovni crkveni namještaj. Cijela građevina, koja je u koherentnom suglasju s pejzažom, zapravo je Meštrovićev manifest dalmatinskoga ranosrednjovjekovnoga religijskog graditeljstva.

Sakralni kompleks Crikvine-Kaštilac u Splitu, kao mediativni prostor inicijalno namijenjen za rad i smještaj skulptura, podignut je na mjestu nekadašnjega renesansnog ljetnikovca obitelji Capogrosso.¹⁸ Meštrović otkupljuje cijelu parcelu ljetnikovca i u suradnji s Bilinićem 1939. godine započinje njegovu pregradnju. Prva faza radova trajala je dvije godine i obuhvatila je zapadni dio kompleksa, glavnu dvoranu¹⁹ te manje preinake u istočnom dijelu sklopa. Radovi se nastavljaju 1950-ih godina, kada je završen istočni dio cjeline te sanirana glavna dvorana (crkva Sv. Križa). Smješten nekoliko

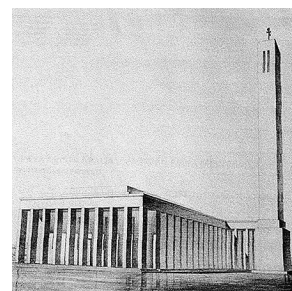
stotina metara od Meštrovićeve vile na Mejama, Kaštilac je jedinstvena arhitektonska struktura u čijem se preuređenju Meštrović nanovo ugledao na povijesne primjere srednjovjekovnoga graditeljstva. Umjetnik je uvelike preinačio prostorne odnose nekadašnjeg ljetnikovca, međutim, određene je elemente i sačuvao.²⁰ Arhitektonska morfologija realiziranog projekta rezultira transcendentalnim ugođajem koji istodobno relaksira i nadahnjuje.

Prostori boravka i stvaranja

Intimni objekti Meštrovićeve boravka, svakodnevnog života i umjetničkog stvaralaštva daju uvid u arhitektonske strukture polivalentne likovnosti i heterogenih pristupa. Osim obiteljskog zdanja u rodnim Otavicama i adaptacije zagrebačke kuće u Mletačkoj ulici, zasebno mjesto zauzima velebna palača na splitskom predjelu Meje.

Popis prostora u kojima je Meštrović boravio i stvarao:

□ obiteljska kuća, Otavice (s arhitektom V. Procinkijevićem), 1910. - 1912.

sl.7. Sakralni kompleks Crikvine-Kaštilac, Split

Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića; presnimio: Davor Stipan

sl.8. Projekt Zupne crkve sv. Ćirila i Metoda na Sušaku, Rijeka

sl.9. Crkva Krista Kralja u Trnju, projekt iz 1922., skica

Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića; presnimio: Davor Stipan

sl.10. Spomen-crkva kralja Zvonimira - crkva Naše Gospe, Biskupija pokraj Knina

Snimio: Davor Stipan
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića; presnimio: Davor Stipan

¹⁸ Šeparović Palada, Maja. *Meštrovićeve Crikvine*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2012., str. 25.

¹⁹ U koju su cijelom dužinom unutarnjih zidnih lica te u apsidi naknadno smješteni umjetnikovi drveni reljefi koji tematski čine *Kristološki ciklus*.

²⁰ Primjerice, crkvicu Gospe od Dobrog Savjeta u istočnom dijelu kompleksa izgrađenu 1513. godine.

sl.11.-12. Muzeji Ivana Meštrovića - Atelijer Meštrović, atrij, Zagreb (Dogradnja i adaptacija obiteljske kuće i atelijera Meštrović)
Snimio: Davor Stipan

sl.13. Obiteljska kuća, Otavice
Snimio: Davor Stipan

□ dogradnja i adaptacija obiteljske kuće i atelijera, Zagreb (s arhitektima V. Kovačićem, H. Bilinićem i D. Iblerom te graditeljima S. Uršićem, J. Žankom i J. Aljinovićem), 1919. - 1925.

□ vila na Mejama, Split (s F. Kaliternom, H. Bilinićem i L. Horvatom), 1931. - 1939.

Nakon studija u Beču i stjecanja međunarodnog ugleda Meštrović 1910. godine dolazi u rodno mjesto te financira i u suradnji s Vickom Procinkijevićem projektira obiteljsku kuću. Smatramo da ta građevina nedorečene arhitekture i neobičnih prostornih oblića koji su u nekim svojim dijelovima čak i neprilagođeni podneblju (npr. ugaona kula), zapravo nije odraz Meštrovićevih idejnih zamisli.²¹ Kao mlad i poletan stvaralac, koji se nalazi na životnoj prekretnici prepunoj rada, obveza i putovanja, dolazi kući nakon nevjerojatno brzog uspona na međunarodnoj sceni, želeći svojoj obitelji omogućiti prikladan dom i nastavak života. Na tragu toga, ne zamara se detaljnom projektantskom razradom već to prepušta arhitektu suradniku.

²¹ Osim, eventualno, *loggie* četirima niskim stupovima otvorene prema okolnom krajoliku.

²² Plazibat, Danica. *Od doma do muzeja: Ivan Meštrović u Zagrebu*, Fundacija Ivana Meštrovića, Zagreb, 2004., str. 64-65.

Početkom 1920-ih Meštrović kupuje zapušteni objekt na Gornjem gradu u Zagrebu te ga adaptira i prilagođava svojim potrebama. Suradujući s nizom arhitekata, projektira građevinu složene prostorne strukture i stilskog višeznačja. Dok je pristupni atrij mirna i skladna cjelina definirana elegantnim stupovljem koje nosi krovšte trapezoidnog trijema, interijer je posve drugačiji. Teška i zagasita drvenarija koja dominira prizemljem te prvim i drugim katom u neskladu je s Meštrovićevim arhitektonskim promišljanjem. U istočnom dijelu sklopa umjetnik gradi zatvoreni vrt (u kojemu izlaže svoje skulpture) te prostrani atelijer koji je u novije doba preuređen.²²

Treće desetljeće 20. st. rezervirano je za gradnju možda najprezentativnije Meštrovićeve građevine. Nakon niza skica, studija i elaborata, umjetnik na splitskom predjelu Meje počinje graditi monumentalnu palaču. Njezina prvotna namjena bila je ljetni boravak s obitelji, dok je zime provodio u Zagrebu. Današnja *Galerija Meštrović* sjajno je bijeli simetrični stereometrijski blok polegnut nad monumentalnim pristupnim stubištem. Zdanje se sastoji od dva kvadratična rizalita koji su homogenizirani središnjim dijelom što se u prizemlju otvara okolnome hortikulturno uređenom parku putem osam visokih kaneliranih jonskih stupova nad kojima se proteže jednostavni terasasti plato. Aksijalno kretanje od glavnog ulaza do prozračnog trijema na samom ulazu u vilu naglašeno je simetričnim nizanjem površinskih odnosa sa zapadne i istočne strane. Ta geometrija i postupni uspon do konačnog odredišta rezultira fascinantom sceničnošću i teatralnim ambijentom. Unutrašnjost vile doživjela je znatne preinake s obzirom na razdoblje dok je Meštrović boravio u njoj. Od prvotnog rasporeda prostorija samo je blagovaonica pošteđena prostornih modifikacija, dok se profinjenošću ističe proporcionalno projektirano te raznobojnim mramorom dizajnirano reprezentativno ulazno predvorje.

Građevine javne namjene

Od javnih građevina prije svega treba izdvojiti *Dom likovnih umjetnosti* u Zagrebu kao jedno od najvažnijih arhitektonskih ostvarenja hrvatske moderne. Ostali projekti unutar te kategorije ili su neizvedeni ili su upitne atribucije.

□ *Dom likovnih umjetnosti u Zagrebu* (s L. Horvatom, H. Bilinićem, L. Kaldom, Z. Kavurićem, N. Molnarom i I. Zemljakom), 1934. - 1938.

□ *Paviljon Kraljevine Srbije za Međunarodnu izložbu u Rimu 1911. godine* (s arhitektom P. Bajalovićem)

□ projekt *Banske palače*, Split (s D. Iblerom), 1931.

□ projekt *Galerije umjetnosti JAZU-a*, Zagreb, 1925.

Istodobno s gradnjom splitske ladanjsko-rezidencijske vile, Meštrović u Zagrebu podiže *Dom likovnih umjetnosti*. U 1930-im godinama Hrvatsko društvo umjetnosti *Strossmayer* intenzivno traži novi izložbeni prostor jer historicističko zdanje Umjetničkog paviljona koje je od

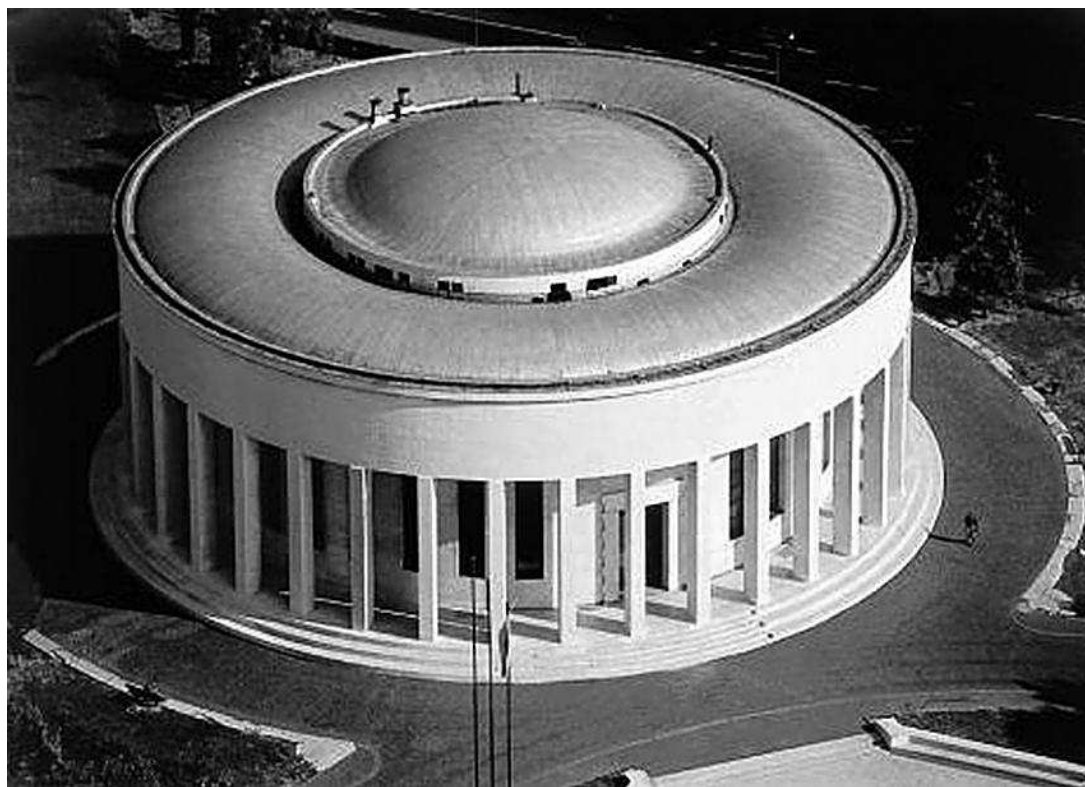
sl.14. Vila na Mejama, Split (Muzeji Ivana Meštrovića - Galerija Meštrović, Split)
Snimio: Davor Stipan

kraja 19. st. bilo samo djelomično namijenjeno umjetnicima, nije više zadovoljavalo onodobne potrebe. U isto vrijeme djeluje i Odbor za podizanje spomenika kralju Petru I. Oslobodiocu (Karađoređeviću), za koji su osigurana izdašna financijska sredstva. Narudžba za novi kraljevski spomenik dodijeljena je Ivanu Meštroviću, koji tada obnaša dužnost predsjednika Hrvatskog društva umjetnika *Strossmayer*. Prepoznajući ponuđenu lokaciju kao adekvatno mjesto za buduću građevinu, Meštrović predlaže da se umjesto uobičajene samostalne skulpture podigne impozantno zdanje, a da se spomenik kralju postavi u interijeru. Unatoč kriznoj društveno-političkoj situaciji, a zahvaljujući ustrajnim pregovorima, Meštrovićev je prijedlog prihvaćen. Na širokom brisanom prostoru zagrebačkog trga umjetnik smješta monumentalnu centralnu građevinu čiji vanjski plašt odijeva nizom elegantnih stupova pravokutnog presjeka. Spomenik koji dominira gradskim trgom te regulira prometnu cirkulaciju izdignut je na tri stube, čime je još snažnije potencirano njegovo moćno uprisutnjenje. Vanjska zidna ploha, kao i mnogo puta do tada, riješena je krajnje jednostavno: bijela caklina od bračkog vapnenca određuje izgled stupovlja, tambura i zidnu masu unutar trijema, koja je rastvorena izduženim pravokutnim prozorskim otvorima. Krovšte se sastoji od dva dijela, od kojih je vanjski prstenastog oblika, a unutrašnji je kupolna forma. Interijer građevine je u muzeološkom smislu revolucionaran. Naime, dvadeset godina prije Wrightova *Gugenheimova muzeja* u New Yorku, Meštrović uvodi kružni smjer kretanja pri razgledavanju izložaka. Takva koncentrična struktura ima dva niza - vanjski i unutarnji,

koji je putem balkona otvoren prema središnjem prostoru pod kupolom. Bez obzira na velik broj suradnika, graditelja, arhitekata i projekatana, Meštrovićev je ruko-pis na zagrebačkom tolosu evidentan.

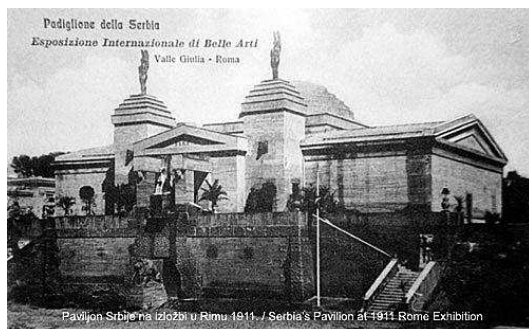
Paviljon Kraljevine Srbije za Međunarodnu izložbu u Rimu 1911. godine "ugostio" je Meštrovićeve skulptorske radove za planirani *Vidovdanski hram*. Iz arhivskih podataka iščitavamo kako je u njegovu projektiranje sudjelovao Ivan Meštrović, zajedno s arhitektom Petrom Bajalovićem. Na osnovi proučavanja sačuvanoga fotografskog materijala,²³ držimo da je Meštrovićev obol projektiranju paviljona bio više dekorativno-skulptorske naravi. Međutim, zbog oskudnosti arhivske građe nismo u mogućnosti preciznije atribuirati građevinu pa to pitanje ostavljamo otvorenim.

Preostala su nam dva neostvorena projekta koja se vežu za Meštrovićevo ime. Za projekt *Banske palače* u Splitu, koji je Meštrović razrađivao s arhitektom Dragom Iblerom, sačuvano je nekoliko skica iz kojih je razvidan utjecaj antičkog nasljeđa. Rukom iscrtane skice prikazuju palaču nalik na pergamonski Zeusov žrtvenik ili pak na rimski hram *Maison Care* u Nimesu. Modificiraniji i precizniji nacrti prikazuju izrazito monumentalan kvadratični objekt s unutarnjim dvorištem koji je dignut na dvokatno masivno podnožje nad kojim se sa sve četiri strane nižu kolonade jonskih stupova upotpunjene arhitravom i profiliranim vijencem. Malobrojni sačuvani tehnički crteži neostvorene *Galerije JAZU-a* u Zagrebu svjedoče o sličnom antikizirajućem poimanju arhitekture.

sl.15. Dom likovnih umjetnosti u Zagrebu
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića;
presnimio: Davor Stipan

sl.16. Paviljon Kraljevine Srbije za
Međunarodnu izložbu u Rimu 1911. godine
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića;
presnimio: Davor Stipan

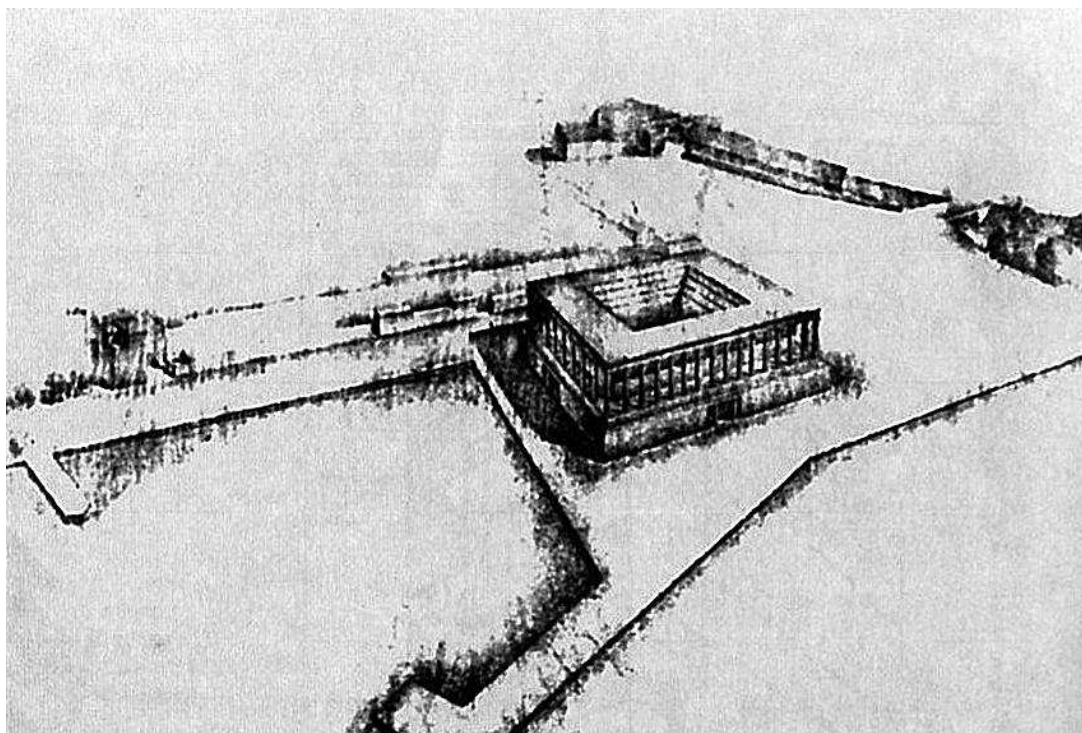

Zaključak. Arhitekturu Ivana Meštrovića, koja se odlikuje usklađenošću s ambijentom, pejzažem te urbanističkim tkivom, treba adekvatnije iskoristiti, popularizirati i propagirati kako među domaćim stanovništvom, tako i među inozemnim posjetiteljima. Činjenica da je njegov arhitektonski opus marginaliziran u usporedbi s izvanrednim kiparskim stvaralaštvom, svojevrsan je problem. Nužno podizanje svijesti o arhitektonskom radu Ivana Meštrovića zaokružilo bi i upotpunilo današnju percepciju tog umjetnika i njegova stvaralaštva. Analitičko propitivanje, znanstvena obrada te naknadna popularizacija arhitektonskog opusa Ivana Meštrovića te, uopće, njegov doprinos nacionalnoj i europskoj arhitekturi prve polovice 20. st. postavljaju se kao elementarni kanon za promptniju znanstvenu i muzeološku valorizaciju njegove graditeljske ostavštine. Istraživanje, sustavna obrada i zaštita arhitektonskih spomenika tog velikoga umjetnika može nam pružiti uvid u jedan novi svijet prostora, volumena i oblika te u projektantska, idejna i građevinska rješenja, tj. u umjetnikovu "arhitektonsku ideologiju". U

moru višeznačja, uzora i raznorodnih stilskih naracija otkriva nam se Meštrović - arhitekt.

LITERATURA

1. Ambrozić, Katarina. *Paviljon Srbije na međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine*, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu, No. 3., Beograd, 1962.
2. Balas, Edith. *The unbuilt architecture of the early modern sculptors*, Gazette des Beaux Arts, anne 129e, periode VIe, tome CX, Paris, 1987.
3. Barbić, Vesna. *Meštrović i arhitekti*, Radovi JAZU-a, knj. 423. Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII., Zagreb, 1986., str. 145-165.
4. Čerina, Ljiljana. *Četrdeset godina djelovanja i trideset godina stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu*, Muzeologija 36, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1999.
5. Deanović, Ana. *Meštrovićeva arhitektura*, Čovjek i prostor, 9/1962, 108/109 (III-IV), Zagreb, 1962., str. 9-10.
6. Deanović, Ana. *Meštrovićevi prostori*, Radovi JAZU-a, knj. 423. Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII., Zagreb, 1986., str. 9-36.
7. Horvat Pintarić, Vera. *Tradicija i moderna*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2009.
8. Hruškovec, Tomislav. *Dokumenti-argumenti*, Zbornik dokumenata i izbor tekstova o izgradnji, namjeni, vlasnicima, Meštrovićev Dom likovnih umjetnosti 1930-1990, Zagreb, 1991.
9. Ivančević, Radovan. *Kružna forma u opusu Ivana Meštrovića*, Život umjetnosti, 43/44, Zagreb, 1988., str. 47-75.
10. *Arhitektonski nacrti Galerije Ivana Meštrovića u Splitu*, katalog izložbe, Split, 2000.
11. Kečkemet, Duško. *Graditelj mediteranske tradicije*, Vjesnik, 45/1984, 13.337 (23. listopada), Zagreb, 1984., str. 11.
12. Kečkemet, Duško. *Arhitektura Ivana Meštrovića*, Adrias - Zavod za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu, 1, Split, 1987., str. 181-196.

13. Kečkemet, Duško. *Moderna arhitektura u Dalmaciji*, Arhitektura, 156-157, Zagreb, 1976., str. 65-79.

14. Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović - rano razdoblje: Prilog istraživanju kiparevog školovanja u Beču*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 23, Zagreb, 1999.

15. Kraševac, Irena. *Svjetlo se razlilo prostorom, Mauzolej obitelji Račić u Cavtatu, 1920 - 1922*, Oris, 10/2001, str. 130-144.

16. Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag: 1900. - 1910.*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knj. 22, Zagreb, 2002.

17. Murko, Robert. *Spomenik neznanom junaku na Avali*, Nova Europa, XXXI/1938, br. 12, Zagreb, 1938., str. 386.

18. Piplović, Stanko. *Arhitektura Ivana Meštrovića*, Mogućnosti, 30/1983, 10/11, (X-XI), Split, 1983., str. 895-915.

19. Plazibat, Danica. *Od doma do muzeja: Ivan Meštrović u Zagrebu*, Fundacija Ivana Meštrovića, Zagreb, 2004.

20. Roje Depolo, Lida; Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović: Gospa od anđela - Mauzolej obitelji Račić, Cavtat 1920. - 1922.*, katalog izložbe, Zagreb, 2008.

21. Sokol Gojnik, Zorana; Gojnik, Igor. *Crkva Krista Kralja u Zagrebu Ivana Meštrovića, arhitektonski projekti*, Prostor 18, Zagreb, 2010., str. 306-321.

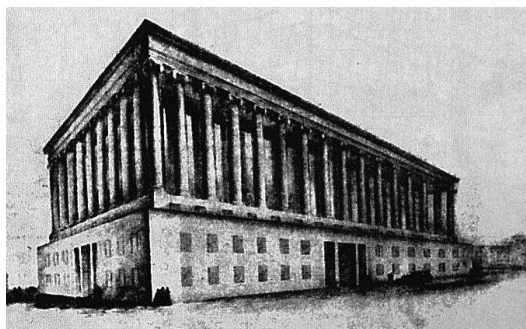
22. Strzygowski, Josef; Čurčin, Milan. *Ivan Meštrović: Gospa od anđela: Zadužbina porodice Račić, Cavtat*, Nova Europa, Zagreb, 1937.

23. Šegvić, Neven. *Ivan Meštrović i arhitektura*, Arhitektura (Zagreb), 186-187-188, str. 4-9.

24. Šeparović, Maja. *Meštrovićeve Crikvine*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2012.

25. Šimrak, Robert. *Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović 1938 - 2003*, Zagreb, 2003.

DAVOR STIPAN - slobodni kustos, samostalni istraživač, diplomirani povjesničar umjetnosti, profesor geografije.

sl.17.-18. Projekt Banske palače, skica, Split
Fotodokumentacija Muzeja Ivana Meštrovića;
presnimio: Davor Stipan

Napomena

Tekst *Prilog revalorizaciji arhitektonske ostavštine Ivana Meštrovića u svijetlu muzeološko-baštinskog promišljanja* autora Davora Stipana dio je pismenoga rada za polaganje stručnog ispita za zvanje kustosa. Mentorica: Željka Kolveshi Split, studeni 2013.

**CONTRIBUTION TO THE REVALUATION OF IVAN MEŠTROVIĆ
ARCHITECTURAL LEGACY IN LIGHT OF MUSEOLOGICAL AND
INHERITANCE CONSIDERATION**

The article analyzes the problem of the architectural legacy of Ivan Meštrović with the intention of seeing the importance of this under-examined area of his work. An analytical examination, scientific analysis and subsequent popularization of the architectural oeuvre of Ivan Meštrović and, in general, its contribution to the national and European architecture of the first half of the 20th century is important for a better scientific and museological evaluation of the architectural heritage. The architecture of Ivan Meštrović tends to be undervalued in comparison with his sculptural production.

The research into and the systematic treatment and protection of the architectural monuments of this great artist can provide us with an insight into a new world of space, volume and shapes, and of design, conceptual and construction solutions. In the sea of dissimilarity, the models and various stylistic narrations reveal to us Meštrović the architect.

The paper is structured in such a way that the first part refers to the artist's education and the acquisition of basic architectural knowledge during his study in Vienna, helping him to form an architectural style of his own through the prism of the influences of various cultures and civilisations. In the second part the focus is directed at separate analysis and interpretation of designed and constructed buildings, as well as those whose ideas were not realized. Monuments are categorized into four groups according to theme and use: memorial buildings, religious buildings, creative and living spaces, public buildings.

An analysis of Meštrović's architecture reveals a pluralism of styles, within which several dominant sources stand out. Primarily these are classicism, then the medieval religious architecture of Dalmatia, Egyptian monumentalism and the influences of his many collaborators.